

Om Ribe domkirkes store ildpande »til præsters og fattige peblings og menige fattigfolks behov og nytte«

Af Ebbe Nyborg

1. Radke Bolkens stiftelse 1474

Endnu i 1792 vidste Ribe-historikeren Matthias Galthen at berette, hvorledes man »indtil for faa Aar siden« om vinteren havde tændt op i domkirkens store »Kobber Ildpande«, når aftenbønnen holdtes. Nu stod den – altid kold – vel nærmest som en raritet i kirkens gamle våbenhus, men skønt 306 år gammel, »dog ganske ubeskadiget«. Noget langt otium fik ildpanden ikke, den blev solgt på auktion 4. juli 1798. Det giver et indtryk af det middelalderlige bronzearbejdes mægtighed, at ildpanden ved auktionen fejlagtigt kaldtes »En gammel kasseret Malm Døbefont«; malmen udgjorde 202 pund, der erhvervedes af Jens Gørtler for 13½ sk. pundet (1).

Hermed forsvandt en kær tilflugt for generationer af fattige og forfrosne ripensere og et fascinerende minde om middelalderlig velgørenhed. Ildpanden var skænket til domkirken 1474 eller kort før af Radke Bolken, en Ribeborger, der efter navnet at dømme har været af indvandrerslægt. Den skulle stå i kirken »innen then nørre kirke dør«, d.v.s. ved indgangen i nordre korsarm, og tjene til »presters och fatigh pepling och menich fatich folkes behoff och nytte«. Ved en stiftelse, hvis originalbreve er bevarede (2) (fig. 2 og 3), søgte Radke Bolken at sikre, at der for al fremtid skulle være kul til fyringen. Årligt på St. Mikkels dag (29/9) – lige op til fyringssæsonen – skulle der af en grund i byen

Fig. 1. I Nicolaikirken i Mölln i Lauenburg findes denne ildpande, der sikkert giver et godt indtryk af den pande, der engang stod i Ribe Domkirke. Den bærer på randen følgende indskrift efterfulgt af et støbemærke: »desse scape gas hans urowde un sine werdinne dat em got gnedich si in deme iar mccccclxxii iar«, (denne pande gav Hans Vrowde og hans kone at Gud må være dem nådig i året 1472). Mölln-ildpanden er 71 cm i diameter, hvilket formentlig svarer til en vægt af omkring 100 kg (jfr. fig. 13). Den hviler nu på en barok smedejernsfod. Foto: Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein, 1928.

ydes 14 tønder trækul til panden. Det skulle være 7 tønder »milkul« og 7 tønder »småkul« (3), hvoraf to tønder skulle tilfalde klokkeren for at »tage pannen til ware med ild ath gøre oc forware«. Rent praktisk tilvejebragtes det evige brændsel ved at Radke Bolken for 30 mk. lybsk købte en evig rente af en grund tilhørende væbneren Mads Pedersen Skriver; vi ville vel sige, at han købte en prioritet som aldrig skulle indløses. Til gengæld udstedte Mads Pedersen Skriver 4.

Fig. 2. Hovedbrevet, hvorved Mads Pedersen Skriver 4. aug. 1474 sælger Radke Bolken en evig rente af 14 tønder kul til ildpanden i domkirken. Brevet, der omhyggeligt opregner betingelserne for leveringen af kullene, besegledes foruden af Mads Skrivers af fem »hederlige mænd«. Nu er kun to segl tilbage; Mads Skriveres eget tv., der viser et skjold med et risgerde og omskriften »S MATTES PETERSEN«, og kanniken Laves. Efter reformationen forvarede brevet sammen med følgebrevet i stiftskisten i domkirkens kapitelhus, hvor fundatserne fandtes endnu i 1700-årene, da Peder Terpager benyttede dem. Foto: Rigsarkivet.

aug. 1474 et åbent brev, hvori han på vegne af sig selv, sin hustru Anne, deres arvinger og alle fremtidige ejere og brugere af grunden lovede at yde kullene til domkirken som en årlig rente. Radke Bolkens omhu for at sikre dette hovedbrev (fig. 2) og håndhævelsen af dets bestemmelser er bevægende i sin livserfarne borgerlige skepsis overfor efterverdenen. En disposition for evigheden kunne naturligvis ikke baseres på eventuelle upålidelige eller slødede arvinger; hovedbrevet

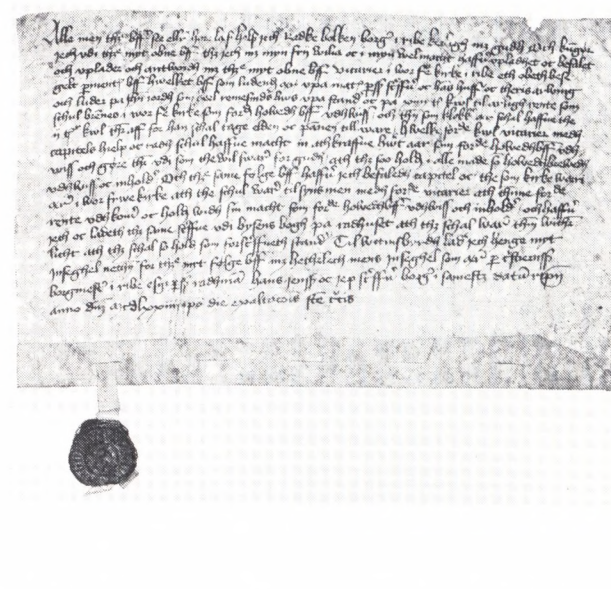

Fig. 3. Radke Bolkens følgebrev til domkapitlet 14. sept. 1474, hvorved kapitlet og kirkeværgerne gøres til »tilsynsmænd« med vikarernes indkrævning af de 14 tønder kul, »som skal brændes i Vor Frue Kirke«. Brevet medbesegledes af borgmesteren, en rådmand og to borgere, men bevaret er nu kun Radke Bolkens eget segl med et bomærke og omskriften »S RADIK[EN] BOLCKEN«. På brevets bagside er det engang i begyndelsen af 1500-årene noteret, at brevet drejer sig om kullene til de fattige. Hertil er på reformationstiden føjet oplysningen, at kullene ydes »aff thet huss, her Niels Terkelsen kjøpte aff Lamberth Knudsen, ligende i Smedegade twertt emodt Gamell Mats kedellsmeds huss«. Foto: Rigsarkivet.

blev derfor straks overdraget til en institution, nemlig vikarpræsternes kapitel ved domkirken. Fremtidig skulle vikarerne have magt til årligt at indkræve kullene, og som tilsynsførende med deres administration af ildpanden indsattes dels bystyret, dels domkapitlet og kirkeværgerne. Til vidnesbyrd herom lod Radke Bolken hovedbrevets tekst indføre »udi bysens bogh på raadhuset« og udstedte 14. sept. et *følgebrev* til domkapitlet (fig. 3).

Man kan spørge sig, hvorfor Radke Bolken blandt domkirkens utallige »evige« institutioner valgte netop vikarkapitlet til at tage vare på ildpanden; hvorfor dog ikke domkapitlet, kirkens mest ærværdige og magtfulde institution? Vi må gætte på, at han har haft øje for, hvor let sådanne milde stiftelser, der gaves de høje kanniker i forsvar, blev misligholdt eller slet og ret forvandlet til gode ben for dem, der administrerede midlerne (4). Radke Bolken har sikkert fundet kannikerne for velnærede; næppe for intet var han samtidig med Francois Villon, der digter om den »fede kannik«, som sidder på bløde dun i sit velpolstrede kammer »lez un brasier«, d.v.s. ved en ildpande. Vikarpræsterne derimod, som bar de endeløse gudstjenesteforpligtelser i det store rum, havde en anderledes fælles interesse i at ildpanden var varm, når vintertågerne lå over byen (5).

Hermed være ikke sagt, at domkirkens *præster* hidtil havde været ganske henvist til at trippe sig til varmen på kolde vinterdage. Man kunne vel selv have et lille fyrfad med, og det er nok muligt, at der i forvejen har været mindre ildpander til stede i kirken. Fra domkirken i Åbo ved vi, at klokkeren om vinteren skulle se til, at klerkene altid havde fyr på ildpanden under gudstjenesten; ligeledes skulle der sørges for trækul til ottesangen og til de enkelte messer i kapellerne (6). For den celebrerende præst, der jo under ingen omstæn-

digheder måtte komme til at spille vinen, var der ved altret et hedt *varmeæble*, hvor de stive fingre kunne kaldes til live.

Sådanne små kunsthærdige »ovne« af kobber eller sølv, i samtiden gerne benævnt »poma« eller »poma calefactoria« (varmeæble), består af en gennembrudt kugleskal, hvori der findes en lille ovn, en skål, der er så sindrigt ophængt, at den forbliver horisontal, hvorledes æblet end vendes (se fig. 4) (7). I ovnen anbragtes glødende trækul eller mod middelalderens slutning vist med forkærlighed glødende jern, da det ikke gav så megen røg og aske. I Danmark omtales et varmeæble tidligst i grevinde Ingerth af Regensteins testamente fra 1257. Hun skænkede Roskilde domkirke et sølvæble »pomum argenteum«, der næppe stammede fra hendes privatkapel, hvis hele udstyr skulle tilfalde clarasøstrene i Roskilde. Det fine varmeæble har sikkert været til fruens private brug i den kolde borgstue; i udlandet er varmeæbler ikke ualmindelige i borgenes inventarier (8). Mest anvendte var de dog i kirkerne, hvor vi fra udlandet ved, at de kunne hænges i kæder eller bånd over altret eller eventuelt ligge på en lille trefod; særlig fine varmeæbler kunne som et æble i domkirkeskatten i Halberstadt have et prægtigt udsmykket læderfutteral (9).

De fyldigste vidnesbyrd om brugen af varmeæbler i Danmark stammer netop fra Ribe domkirke, hvor der allerede i fortegnelsen over kirkens klenodier 1313 omtales en »sølvglobus til ild«. Mere beskedne eksemplarer har åbenbart været ophængt ved de enkelte altre. Endnu 1736 fandtes i kapitlets kiste »4 Løve hoveder, hvor af der ved silche hænger 4 runde kloder. Baade hovederne oc kloderne ere af kaaber, men sterch oc dejlig forgylt«; endvidere »En forgylt klode, uden Løve-hoved« (10).

Man ser for sig vikarpræsten, der i Radke Bolkens

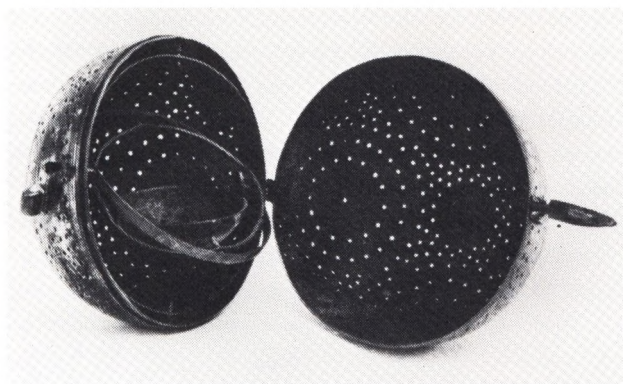

Fig. 4. Det senmiddelalderlige varmeæble i klostret St. Riquier er udført i kobber, hvis forgyldning siden er blevet skrabet af. Det er ikke noget pragtstykke, men udmærker sig derved, at dets kunstfærdige indre ophæng er bevaret intakt. I æblet findes tre ringe, der indbyrdes er fæstnet med modstillede tappe, så hver ring bærer den næste. Ringene kan således bevæge sig uafhængigt om skålen i midten, der ved cirklernes leg forbliver horisontal; – et princip, der også benyttes i et nautisk kompas.

Villard de Honnecourt giver på en side i sin skitsebog (1200-årene) en omhyggelig anvisning på udførelsen af et varmeæble. Når han både i teksten og i den vedføjede tegning anbefaler hele seks ringe, er det dog unødigt raffineret; to skulle være nok for en tilfredsstillende funktion: »Hvis I vil fremstille en håndvarmer (escaufaille de mains), skal I lave ligesom et kobber-æble af to halvdele, der passer sammen. I kobber-æblet skal der være seks kobberringe; hver af ringene har to tappe, og i midten skal der være en lille ovn (paelette) med to tappe. Tappene skal være fordelt på en sådan måde, at den lille ovn til stadighed forbliver lige, thi tappene bærer hinanden, og hvis I udfører det behændigt, som det fremgår af disse bogstaver og tegningen, så kan man vende og dreje ovnen som man vil, uden at der nogensinde slipper ild ud. Sådan et apparat er godt at have for en biskop. Så kan han være kæk under den lange messe, thi når han holder dette apparat mellem hænderne, bliver de ikke kolde så længe ilden varer i denne indretning.«

Efter Les Tresors des Eglises de France pl. 163 og Villard de Honnecourts Album pl.XVII.

store ildpande udsøger sig et rigtig godt stykke gloende trækul til at lægge i sit alters varmeæble.

Ifølge stiftelsesbrevene var det Radke Bolkens ønske at ildpanden – udover kirkens præster – skulle komme fattige *peblinge* og menige *fattigfolk* til gode. Pandens plads lige inden for den kirkedør, der vendte

Fig. 5. I Cluny-Museet i Paris findes dette smukke varmeæble, der tydeligvis er beregnet til at hænge i en lille kæde eller et bånd, formentlig ved et alter. De indgraverede apostel-medaljoner, ranker og borter lader formode at æblet er udført i 1200-årene, sandsynligvis i Rhinområdet. Materialet er bronze, men den fine udførelse kan måske give et fingerpeg om udseendet af det sølv-varmeæble, der i begyndelsen af 1300'årene forvaredes i Ribe domkirkes kiste. Dette kostbare stykke syntes at være blevet nedsmeltet i reformatiønsårene, sandsynligvis for at tilfredsstille Kristian III's behov for penge »till wortt krigsfolches besoldinge och opholdelse«. Med denne begrundelse fik kongen nemlig 1535 udleveret alt domkirkens sølv undtagen seks kalke; kirkeskatten skulle straks føres »ind på møntthen«. Efter Laurent fig. 3.

ud mod torvet, har givet byens nødlidende bekvem adgang; – usle mennesker har trængt sig i en stor våd pyt for at få varme ved gløderne og for at tørre deres ellers altid klamme pjalter. Man har holdt sig til i domkirken, når der blev fyret i ildpanden ligesom ved almisseuddelingerne, der især fandt sted ved store folks bryllupper, begravelser og sjælefester. Samme år, som ildpanden var blevet opstillet, gav en kannik

til uddeling blandt de fattige 200 brød, 3 flæskesider, en tønde øl og 20 par støvler, – ved andre lejligheder kunne der vanke et varmt bad (11).

De fattige peblinge, der særlig hyppigt betænkes ved sådanne uddelinger (12), har givetvis haft speciel glæde af ildpanden. Deres nødtørftige udkomme hentede de nemlig hovedsagelig – udover ved almisser og organiseret tiggeri – gennem forskelligt »erhvervsarbejde« i domkirken. De virkede som kor- og messedrenge, trådte orglet og var gerne henvist til det mest ubehagelige arbejde som at »holde blus«, d.v.s. våge over afdødes sjæle i det store, kolde kirkerum (13). Den hovedrige godssamler Eggert Frille, en mand, der så vist aldrig gav noget bort uden at få noget igen, gjorde 1460 sammen med sin bror Johan en lang række bestemmelser for deres sjælemesser i Ribe domkirke. Blandt andet skulle der i Vor Frue Messe hver lørdag fremtidig indføjes en sekvens, hvorunder to skoledrenge iført »rykkelin« (korskjorte) skulle holde to tændte lys for højaltret, – og det både sommer og vinter, skønt det ikke var sædvane »pæblingh i rykkelin at stande om Vintren«. På det sted, hvor der synges »ora virgo audi nos...« skulle peblingene synge liggende på knæ og derefter blive liggende, medens hele koret sang det samme igen. Efter denne sekvens fik de to forkomne purke ifølge stifternes bestemmelse udbetalt hver to penninge (14).

Gad vist om Radke Bolken selv har overværet dette skuespil i domkirken? I hvert fald ånder alle hans dispositioner en djærv og usentimental vilje til at yde sine nødstedte bysbørn en god og praktisk hjælp. Hvor ofte efterlader sådanne stiftelsesbrev eller ikke hos læseren det indtryk, at den rundhåndede givers egen sjælefredelse for slet ikke at tale om hans personlige forfængelighed har ligget ham nok så meget på sinde som den fattiges tarv (15).

2. Ildpanderne i Lunds domkirke og Københavns Frue kirke

Ildpander som Radke Bolkens har ikke været almindelige i vore kirker, men i hvert fald to andre danske storkirker har i middelalderen modtaget tilsvarende stiftelser.

Malmørådmanden Jesper Henriksen skænkede mellem 1496 og 1499 en »fyrpande aff kober« til *Lunds domkirke* og lod den opstille »mith paa golwit«. I følge et brev 14. nov. 1499 lagde han dette år kul til panden, hvilket ganske som i Ribe skete i form af en årlig rente, der i dette tilfælde lagdes til Maria Magdalenes alter, hvis indehaver forpligtede sig til årligt at købe kullene (16). Det drejede sig om hele »60 tønner kwll at holle

Fig. 6. Ildpande støbt 1496 og skænket til Lunds domkirke af malmørådmanden Jesper Henriksen. Panden er et prægtigt stykke håndværk, selvom den ikke har stået mål med Radke Bolkens, der må have været henvend tre gange så stor. Den står på tre fødder formede som løvepoter og er forsynet med to modstillede ører, hvert med en triangular jernøsken; på randen indskriften »anno domini mcdxcvi (1496) og på siden et stort støbemærke. Kulpanden måler 57,5 cm i tværmål og vejer 32,8 kg. Den findes nu i Lunds Universitets Historiske Museum, der har leveret fotografiet.

daglige eld uti then pandhe om winthren«, hvilket skulle tjene »fatuge klerke oc fatuge wsle menniske, som haffwe aff klederne føye, till tarff oc godhe«. Disse skulle ihukomme at bede for sjælene, idet Jesper Henriksens stiftelse skulle tjene »gwdh tiil loff, hedher oc ære« og hans sjæl »tiill then ewiig salighedh«. Også hans forældres og alle kristne sjæle skulle »fange ther aff roo oc lise« ved at »nyde godhe fatige crisne menniskes alminninge bønn«. Ildpanden er stadig bevaret (fig. 6) og bærer på randen en indskrift med årstallet 1496. Panden er altså støbt et par år før, kulrenten blev lagt til, hvilket passer udmærket med brevets oplysning, at Jesper Henriksen selv havde ladet panden støbe (17).

Det var straks et problem, hvor man skulle opbevare de mange tønder kul til ildpanden, og altrets indehaver, mester Jørgen, fik derfor ærkebispens tilladelse til indtil videre at opbevare dem i kælderen under biblioteket! Man forstår, at ærkebispens forbød, at der ved ind- og udtagningen af kul blev medbragt ild og lys »som waar kirke eller Libraria kan fonge skade aff...«. Jesper Henriksens ildpande benyttedes af domkirkens organist endnu til begyndelsen af forrige århundrede, da renten til indkøb af kul blev inddraget (18).

Medens det i Ribe og Lund var velhavende borgere, der stod bag tilvejebringelsen af ildpander, var det ved *Frue kirke i København* en højadelig og lærd gejstlig, nemlig selve kollegiatkapitlets dekan, Erik Nielsen Rosenkrantz, der tillige var både dr. jur., lærer i kirkeret og flere gange rektor magnifikus ved hovedstadens nyoprettede universitet (19). Hverken selve ildpanden eller noget egentligt stiftelsesbrev eksisterer længere, men af senere akter fremgår det, at Erik Nielsen engang mellem 1481 og ca. 1510 har skænket en pande med kul-rente »fattige folk til nytte, varme og bedste«.

Renten til indkøb af trækul, der 1563 beløb sig til 12 mark om året, hvilede på S. Dionysii alters residens; præsten her skulle tage vare på panden. Vikarresiden- sen, der var skænket af Erik Nielsen, lå i Studiestræde, og beskrives som bestående af bygning, boder og have (20).

Her døde allehelgensdag 1551 – med en lang og gribende bekendelse – hr. Jens Madsen, den sidste vikar ved Dionysii alter og ansvarlige for kirkens ildpande (21). Hermed skulle dette katolske altergods ifølge reformationslovgivningen underkastes ny dispositioner. Det har åbenbart ligget bisp Peder Palladius på sinde, at kirkens ildpande blev bevaret, for umiddelbart efter vennen Jens Madsens død skrev han til kongen. Bispem begærede, at det vikarie, som var stiftet »att holle en pande mett ild vdi vor Frue kierke till fattige folk och peblinge att verme thennom ved« måtte forlenes til præsten ved Helliggejst, for at han kunde holde panden med ild. Kristian III bestemte, at ildpanden skulle holdes ved magt, indtil han selv kom til byen, og enden blev, at Peder Palladius selv påtog sig at holde ildpanden »med ild« og vikariatet »ved god Hævd og Magt«. Denne opgave gik siden videre til hans efterfølgere i bispeembedet, en ordning, der 1563 fik tilslutning fra Erik Nielsen Rosenkrantz' arvinger (22).

Alle gode kræfter stod således sammen om at videreføre fyringen i Frue kirkes ildpande. Dette er forsåvidt helt i pagt med reformatorenes grundindstilling, at katolske stiftelser, der som Erik Nielsens tjente rent sociale formål, burde bevares (23). Alligevel tør man måske fremhæve den retskafne Peder Palladius' skærmende hånd over stiftelsen, – det ville i hvert fald være en tiltalende tanke i betragtning af, at han selv som lille skolepurk i Ribe må have varmet sine fingre ved Radke Bolkens ildpande (se fig. 7).

Fig. 7. Peder Palladius' nu ødelagte gravsten i Frue kirke i København efter tegning i Resens Atlas. Flere gange i sine skrifter omtaler bispem sin skoletid i årene omkring 1510, da der var 700 peblinge »udi Riber skole«, så mange, at loftet måtte inddrages, og skolehuset var »fuld bode offuen och neden«. I sine formaninger til folket om at sende deres opvakte drenge til skolen, lagde Peder Palladius vel ikke skjul på, at peblingens kår var kummerlige, men han kunne omfatte disse afsavn med en optimistisk friskhed, som man vist kun træffer hos den, der selv har lidelserne bag sig: »I saae aldrig nogen pebling suelte ihiell... de hellige engle er hoss dem oc gode gudfrygtige borgere forsee dem met huss oc almissee, saa dem skader dog intet«. Jo, man kunne trygt lade sit barn løbe til skole i en fremmed by: »døer hand bort, saa finder du hannom i himmerige, bliffuer hand ved liffuet, saa kommer hand dig glad nok hiem igen« (24). Efter DK.Kbh. By s. 83.

Ildpanden i Frue kirke har åbenbart haft stor søgning, for da man 1607 tog den ud af brug, var begrundelsen den uro og forstyrrelse, der opstod, når almuen under gudstjenesten trængte sig frem om karret! Den store pande blev dog helt indtil branden 1728 stående ved kirkens hoveddør, – sikkert dens oprindelige placering (25).

3. Om ildpander og fyrfade

De store ildpander i kirkerne har givetvis deres nærmeste paralleller og forbilleder i profant udstyr i samtidige pragtboliger. De glødende trækuls behagelige varmeudstråling og begrænsede røgudvikling gjorde

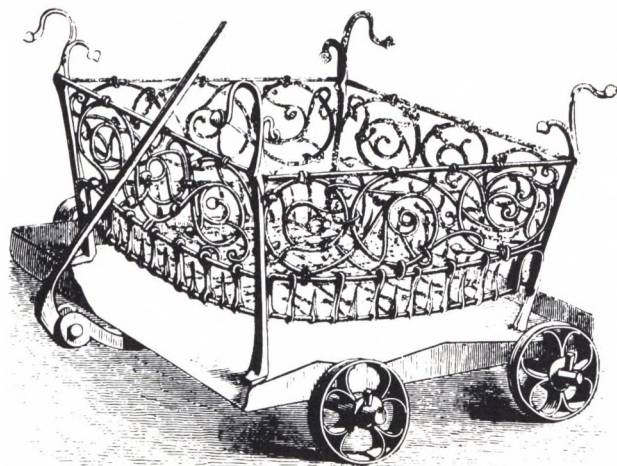

Fig. 8. »Curriculus« af smedjærn fra 1200-årene, benyttet til opvarmning af ærkebispens palads i Narbonne. Et andet af de meget få bevarede rullende kulbækkener stammer fra Lybæks middelalderlige rådhus. Det er støbt i bronze, rektangulært 1,31 m langt 0,59 m bredt og 0,11 m højt. Den mægtige vogn kører på fire små hjulskiver og kan trækkes i svære øskener i kortsiderne (afbildet bl.a. i Bau- und Kunstdenkm. Lübeck Bd. I 2. Teil s. 152). Efter Müller og Mothes side 587.

ildpander og fyrfade værdsatte i middelalderens bedre boliger (26). Hvor borgens store hal eller palatium skulle varmes op, kunne man tage hele borde af smedjærn eller bronze i brug, ofte forsynede med ruller eller hjul som den store vogn fra 1200-årene, der benyttedes i ærkebispens palads i Narbonne (fig. 8). Et sådant rullende bål, der blev kørt ind til de forventningsfulde herrer og prælater, benævntes gerne slet og ret en vogn, »chariotus« eller »curriculus«. Almindeligere var dog svære bronzestøbte ildpander – rektangulære eller skålformede –, der i tekster og inventarier benævnes ved det latinske »calefactorium«, i Frankrig tillige »brasier« (braise=trækul) eller »chauffette«, i England »brazier« eller »coal-dish«, i Tyskland »Kohlenpfanne« eller »Kohlenschäpen« (plattysk: Schäpen=pande). Langtfra alle ildpander var dog så store, at de – som det af og til ses på tidlige stik og malerier – om sommeren kunne benyttes som vinkølere (fig. 9) (27). Der fandtes ganske små fyrfade, nogle af sølv, der ligesom varmeæblerne brugtes som håndvarmere. Andre kunne være specielt beregnet på opvarmning af vaskevandet, som det eksklusive toiletudstyr, der 1416 optegnedes i hertugen af Berrys inventarium. Det bestod af et ganske lille fyrfad med en kande (chaufette á eau) af forgyldt sølv (28). Atter andre fyrfade var beregnet som en art transportable ildsteder til køkkenbrug eller til at holde maden varm, medens man sad ved bordet (fig. 10) (29).

Fig. 9. Dette stik fra Schedels Bilderchronik 1491 gengiver et fyrsteligt taffel, – foran bordet køles vinen, tilsyneladende i en stor ildpande. Samme detalje finder vi på den kalkmalede bordscene i Hesselagergårds dejlige Hjortesal, der blev udsmykket omkring midten af 1500-årene. Det danske maleri kopierer et tysk stik og fortæller derfor ikke i sig selv, om sådanne store ildpander har været benyttet på Hesselagergård eller andre af tidens danske herregårde (Kalkmaleriet gengives af Norn s. 16 og 29). Efter Loesch s. 241.

I *kirkerne* har varmeæbler været benyttet i hvert fald siden 1100-årene; andre små håndvarmere har stået direkte på alterbordet, som det fornemme eksemplar, der findes i en fransk privatsamling. Det er udformet som en fantasifuld kirkebygning – meget lig et stort røgelseskar – og hviler på tre ben formet som drager (30). Liturgikeren Durandus (1237-96) omtaler disse små fyrfade ved altret og udlægger dem symbolsk som doktorerne (prædikanterne), der ikke sætter deres lys

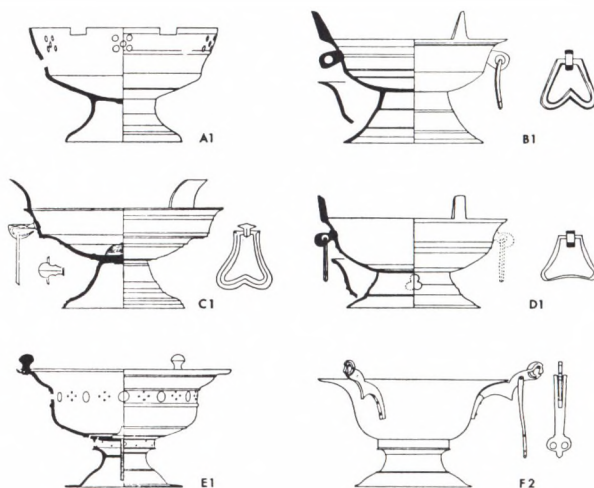
under en skæppe, men skænker dem, der er i Guds hus, både indre og ydre varme (31).

Større ildpander har næppe været ualmindelige i middelalderens kirker, hvis vide rum i realiteten ikke levede andre opvarmningsmuligheder. Der har skullet fyres i højkoret og kapitelhuset, når kannikerne var forsamlede, ligesom fremtrædende verdslige kirkegængere uden tvivl har ønsket varme gløder ved deres sæder. I Ste. Chapelle i Paris fandtes 1350 ligefrem en

Fig. 10. Nederlandske fyrfade af den type, der i senmiddelalderlige inventarier kaldes »kreneleret«, d.v.s. med kamtakker. Disse har naturligvis skullet tjene til at holde spiddet på plads, når man vendte det over gløderne; fyrfadets gennembrudte sider og randens brede skrån har gjort det muligt at stille gryder og fade over ilden.

Sådanne små specialiserede fyrfade til bordbrug – gerne henved 20 cm i diameter – synes at være kommet frem i 1400-årene og var yndede gennem de følgende århundreder. Frem til 1600-årene gennemgik de en udvikling, som er søgt udredt af J.M. Lewis, der opstiller de her viste seks hovedtyper. A1 er den krenelerede senmiddelalderlige type, B1 henføres til årene 1475-1525, C1

og D1 tilhører 1500'årene og E1 og F2 tiden fra omkring 1575 til 1650. Specielt type E synes at have haft stor udbredelse, ikke mindst i Norden. Et eksemplar er fundet på regalskibet *Wasa*, der sank 1628, et andet er fisket op fra det svenske skib »Morgenstiernen«, der sank ud for Esbjergs havn under søslaget i Øresund 8. november 1658, – åbenbart har søofficererne sat pris på disse fyrfade. Vort fineste eksemplar findes imidlertid på Rosenborg. Det bærer inskriptionerne »C 4 1636« og »Elinore Kristine«, og har uden tvivl været blandt det brudeudstyr Kristian IV udstyrede sin yndlingsdatter med til brylluppet med Corfitz Ulfeldt 1636 (afbildet Troels-Lund Bd. 5 s. 307). Efter Haedeke fig. 14 og Lewis s. 61.

Fig. 11. Fra domkirken i Bremen stammer denne ildpande, der nu opbevares i Focke-Museet. Et støbemærke på undersiden giver måske et fingerpeg om dateringen. Det skal formentlig læses »MKR« for Marquart Krull, en omkring 1470 virksom elev af den bekendte klokkestøber Ghert Klinghe i Bremen (*Der Bremer Dom* s. 195). Størrelsen er beskeden, 50,5 cm tværmål og 18,3 kg, nogen kulfundats kendes ikke. Foto: Focke-Museum, Bremen.

vogn, en »curriculum« af jern, der givetvis ikke har været anskaffet af hensyn til byens almue (32).

Man gad nok vide hvem, der først har fået den mageløse idé, at skænke en monumental ildpande, for at hulkindede peblinge og fattigfolk i kirken kunne nyde en luksus, der ellers kun var overklassen og de bedre borgere beskåret? Kun i Nordtyskland, det område, hvis kirker synes at have bevaret flest af de store bronzepander, er det lykkedes mig at finde direkte paralleller til de danske sociale stiftelser. Ildpanden i Mölln er ifølge indskrift skænket 1472 af en Hans Vrowde og hans kone (se fig. 1), medens panden i Landkirchen er en gave fra øens provst Jones Kule, 1491. Hverken i Mölln eller i Landkirchen synes gan-

Fig. 12. I kapitelsalen ved domkirken i Halberstadt står denne senmiddelalderlige ildpande, der måler 80 cm i diameter og vejer omkring 50 kg. Nogen kulfundats kendes ikke. Foto: Dommuseum Halberstadt.

ske vist bevaret egentlige stiftelsesbreve, men fyringen har givetvis skullet tjene fattigfolk til bedste, og der har næppe heller manglet en fundats til kul. Den store pande fra Petersdorf ligeledes på Femern (fig. 13) bærer en lang indskrift, der oplyser, at den er skænket til kirken 1493 af en vis Herman Kronert. Stiftelsen gav både rede penge og en årlig rente ved kirkeværgen til at holde panden med kul (33). Noget kunne tyde på, at de tre danske stiftelser hænger sammen med en hel bølge af tilsvarende fundatser i det tilgrænsende tyske område. Eksemplerne synes at samle sig i de tre sidste årtier af 1400-årene, men kun omfattende arkivstudier vil kunne kaste lys over fænomenets tidsmæssige og geografiske udvikling (34).

Fig. 13. Den imponerende ildpande fra Petersdorf på Femern prydes af tre fremspringende løvehoveder med ring i flaben. Den lange indskrift lyder »anno dni xciii do gaf hermē kronert dessen schapen in de kerken to petersdorpppe vemern« – på siden: »hirto hefft hermē kronert ok gegeven einen bref var L markē houtstols un iii mark ewiger iarlicher rente bi den sluterē des sülften gadehuses de kalen mede to holdende« (i det Herrens år (14)93 gav Herman Kronert denne pande i Petersdorf kirke på Femern. Hertil har Herman Kronert også givet et brev på 50 mark kapital og 3 mark evig årlig rente hos kirkeværgeren for samme gudshus til at holde (panden) med kul).

I Landkirchen, en anden kirke på Femern, findes en noget nær samtidig og næsten identisk ildpande, – dog med kun to fremspringende løvehoveder. Den bærer på randen indskriften: »ano dni mccccxci her iones kule prævest up vemeren gaf descape« (i det Herrens år 1491 gav Hr. Jones Kule provst på Femern denne pande).

De to femerske kulpander er store; den her viste måler 70 cm i tværmål og skal veje henved 120 kg. Den findes nu i Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum i Slesvig, der har leveret fotografiet.

4. Ildpanden i Ribe domkirke

Ved at sammenholde de bevarede – fortrinsvis nordtyske – ildpander med vore oplysninger om Radke Bolkens pande i Ribe, skulle det være muligt at danne sig et indtryk af dens udseende. Eftersom den 1798 kunne forveksles med en »malm Døbefont«, har den uden tvivl som de øvrige været skålformet (35). Ribepanden synes ikke at have været af typen med tre korte ben støbt i ét med selve kummen. Galthen meddeler nemlig 1792, at den stod på »trende høie Fødder«, d.v.s. en trefod, der ved auktionen opgives at være af jern og veje 56 pund (1). Denne fod behøver naturligvis ikke at have været oprindelig sammenhørende med ildpanden (jfr. Mölln-panden fig. 1), men det må være rimeligt at slutte, at Radke Bolkens pande har været af den type, der var beregnet til at stå på en separat fod – når de da ikke var ophængt i de svære øskener. Herved slutter Ribe-panden sig naturligt til de tre netop nævnte pander fra Landkirchen, Petersdorf og Mölln (fig. 1 og 13), der også ved deres store vægt (ca. 100 kg) kommer Radke Bolkens nærmest. Når disse tre pander er ca. 70 cm i diameter, giver dette sikkert et godt fingerpeg om den jyske pandes tværmål.

Måske er det muligt at komme endnu lidt nærmere dens udseende, selv om det må bygge på negative vidnesbyrd. Såfremt der havde været iøjnespringende træk som de grumme løvehoveder på de to femerske ildpander, ville Peder Terpager sikkert have nævnt det i sin udførlige omtale af ildpanden 1736 (36). Ligeledes havde han givetvis i sine Ripensiske Indskrifter 1702 og 1714 gengivet indskriften, hvis ildpanden som de tre tyske havde båret en sådan. Radke Bolkens store ildpande synes altså at have været enkel og funktionel og i udformning og format nærmest svarende til

Mölln-ildpanden, der da i øvrigt også er praktisk taget samtidig, – nemlig stiftet 1472 (fig. 1).

De 14 tønner kul til ildpanden skulle ifølge stiftelsesbrevene ydes af en jord, der tilhørte Mads Pedersen Skriver. Selve den årlige ydelse hvilede imidlertid på lejerer, Kjeld Remsnider, hvis hus stod på grunden. Hovedbrevet angiver, at grunden strakte sig 25 alen langs gaden og var lige så »lang«, men oplyser om beliggheden kun, at grunden lå »tvert over gaden« fra en anden jord tilhørende Mads Skriver. Skønt vi – især gennem besværlighederne med at få indkrævet kullene – kender adskillige ejere og lejere af grunden, er det først 1656, at vi gennem oplysningerne i et skifte kan identificere den sikkert (37). Grunden var beliggende på nordsiden af Sønderportsgade i tilslutning til det store stenhus »Stenset« på hjørnet af Stenbogade (fig. 14). Denne prægtige bygning – siden 1709 byens rådhus – var i øvrigt også ejet af Mads Pedersen Skriver, der givetvis har været blandt byens solideste mænd.

Vi kan kun i grove træk følge problemerne med at få inddrevet kullene til ildpanden. Vi kender således ikke den konkrete baggrund for, at vikarkapitlet (?) omkring 1513 har fundet det nødvendigt at få borgmester og rådmænd til at udstede en vidisse (kopi) af hovedbrevet, eller at grundens ejer, kanniken Niels Terkildsen, i 1530 skaffede sig Frederik I's stadfæstelse af samme brev (38). Denne kannik fik 1542 ved rettertinget dømt lejerer Lambert Knudsen til at yde en restance af kul og til fremtidig at levere de 14 tønner efter fundatsen (39). I modsat fald skulle Niels Terkildsen eller hans arvinger have magt til at »anname gorden oc bygning« og selv udrede jordskylden til domkirken. Af herredagsdommen fremgår det, at Lambert Knudsen havde misligholdt et tidligere forlig, der lod ham slippe med at udrede en trediedel

Fig. 14. Stenhuset eller »Stenset« på hjørnet af Stenbogade (i forgrunden) og Sønderportsgade eller Smedegade, som den af og til hedder i gamle dokumenter. Mads Pedersen Skriver ejede såvel selve hjørnegrunden som den af Kjeld Remsnider beboede jord lige om hjørnet, hvori Radke Bolken 1474 købte en evig rente af 14 tønder kul til ildpanden. Mads Skriver var tydeligvis en holden mand, der ejede adskillige grunde i nabolaget; 1492 omtales den nuværende Hundegade ligefrem som »Matthis Scriffuers gade«.

Det er muligt, at Mads Skriver har opført stenhuset på hjørnet – eller rettere stenhusene, for der er tale om to sammenbyggede stenboder. I hvert fald tales der 1496 og 1497 – ret kort efter hans død – om et stenhus »liggende paa det Hjørne, som man gaar ud af Stenbode ind paa Smedegade«, og som da var gået i arv til døtrene Karin, Anna og Bodil. Den sidste begav sig med sin arvedel i kloster i Gudum, hvilket medførte nogen tvist og betød, at boderne en tid havde flere ejere. Først omkring 1528 samledes stenboderne af kanniken Niels Terkildsen, der også erhvervede den tilstødende jord i Sønderportsgade, hvis lejer han 1542 fik dømt til at udrede kullene til domkirken.

Intet tyder på at Mads Skriver selv har boet i hjørneejendommen; stenboderne synes til trods for deres statelighed at være opført med udlejning for øje. Om Niels Terkildsen ved vi med sikkerhed, at han selv boede i en residens i Skolegade lige vest for domkirken. Hans bolig her er forlængst forsvundet, men endnu sidder i muren den her viste døroverligger med hans våben, ordene »Christus Vincit«, Kristus sejrer og årstallet 1529. Den fine sengotiske kølbue lader formode, at der har været tale om et fornemt middelalderligt bindingsværkshus (for henvisninger se note 37).

Stenhuset er vist, som det så ud 1879 inden H.C. Ambergs restaurering 1892-94. Efter akvarel af I. Ryberg tilhørende Hans Stiesdal. Døroverliggen, der i dag er meget medtaget, er fotograferet 1917 af Hugo Matthiessen.

af restancen. Lejeren forsvarede sig med de store prisstigninger på trækul : i fordom tid gjaldt en tønde kul »iche uden 4 huiddt oc nu gielder 24 huider«.

De gode trækul har da også nok været knappe og dyre i Ribe som følge af byens træfattige opland. Alleerede Radke Bolkens stiftelsesbreve skelnede mellem de gode »milkul« og de dårlige »småkul«, der skulle række for halvdelen af tønderne. Det dårlige brændsel i Ribes ildsteder – sikkert ikke mindst klyne (mose-tørv), lyngtørv og gødningstørv – synes at have forårsaget en for byen særegen og ubehagelig os. En svensk johanniterbroder, der var blevet forflyttet til ordenens kloster i Ribe, klagede 1461 til selve paven over den for ham ganske uvante tørverøg, der altid hang over byen. Den havde i ugevis givet ham en voldsom og konstant hovedpine, der truede med at gøre ham gal og vanvittig (40).

I 1600-årene lå der på grunden et kandestøberi, hvilket vel i og for sig var ganske praktisk, da kande-gyderen jo alligevel til sit håndværk skulle hjemtage trækul. I 1618 omtales »det hus, hvor Jacob Kandegyder bor, og hvoraf der til domkirkens ildpande, som dertil er funderet, gives kul«. Efter hans død førtes værkstedet vist videre af enken, og fra 1650 beboedes huset af en Hans Reders kandegyder, mod hvem domkirken fik en dom ildpanden angående. I skiftet efter hans kone Johanne, der døde 10/11 1656, er boet endnu de 14 tønder kul skyldig, der skulle leveres til ildpanden det år (41).

Vi ved ikke, hvornår leveringen af kul fra huset i Sønderportsgade hørte op, men panden synes at være blevet benyttet langt op i 1700-årene. Om fyringens betydning specielt for skolepeblingene vidner det, at fundatserne på ildpanden omhyggeligt er blevet indført i skolens 1590 anlagte kopi- og regnskabsbog (42). Sommer og vinter har drengene skullet deltage i guds-

Fig. 15. »Store Kristoffer« kendes nu bedst gennem dette stik fra Resens Atlas, der angiver figurens højde til 11 alen eller mere, d.v.s. henved 7 m! At se St. Kristoffers billede regnedes i middelalderen for en sikker beskyttelse mod samme dag at lide en brat død. Denne overtro må være forklaringen på helgenbilledets kolossale dimensioner og på dets iøjnespringende placering lige indenfor kirkens hovedindgang ved siden af Radke Bolkens ildpande. Her må St.

tjenesten; der var ikke blot tale om de endeløse søn- og helligdage, – bisp Brorson skal en gang på grund af »Halskatarr« have prædiket i kun tre timer –, også på hverdage var der prædikener og bryllupper og begravelser, hvor skoledrengene gav »sangopvartning«. Mest upopulær var dog vist den daglige korsang, der fandt sted morgen og aften i begge byens kirker som en fortsættelse af de katolske tidebønner. Det måtte jævnligt påtales, at hørerne udeblev, og peblingenes rastløshed fremgår til fulde af de talløse navne, årstal, tegninger og brædtspil, der er indridset i de middelalderlige korstole, hvor skoledrengene havde deres plads. Her finder man navnene på hele fire af de ti Ribe-studenter, der 1659 var indrullerede i studenternes regiment til Københavns forsvar, og så kendte mænd som Hans Poulsen Resen, Peder Terpager og vistnok også Anders Bording, der var født i »Stenset« (fig. 14) (43).

Mads Pedersen Rostoch, der blev student 1672, indfletter i sit store digt om fødebyens herligheder flere små livsnære erindringer fra sin barndom og ungdom i Ribe (44). Han træder ind i domkirken ad den gamle hovedindgang i nordre korsarm: »Strax jeg i Kirken ind af VaabenHuset træder, / Da mange gamle Ting mit Sind og Tanke glæder«. Først falder hans øje på den kæmpestore træfigur af S. Kristoffer, der stod »Ræt inden Dørren« og »naar til Hvælvning op« (fig. 5). Mads Pedersen undrer på de gamles mening med denne »Kiæmpe« og vender sig så til Radke Bolkens ildpande:

Kristoffer i hvert fald have været svær at overse selv for den, der kun lige stak hovedet indenfor, måske for at se, om der var gløder i panden. Tilsvarende store og iøjnesfaldende placerede Kristofferbilleder kendes fra domkirkerne i Slesvig og Århus (kalkmalet) og fra adskillige tyske og franske katedraler. Kæmpen i Ribe blev i slutningen af 1700-årene overladt som brændsel til blytækkere, der arbejdede ved domkirken. Efter DK. Ribe fig. 20.

»Som jeg saa tænkendis her staar, En Malme-Pande
Jeg bliver var ræt ved Christophers Food at stande,
Hvor i om Vinter-tid en Kul-Ild tændis op
For arme Peblingers forfrosne Haand og Krop.
Gud fryde dennem, som slig miskundhed beteede
Mod Herrens Planter smaa, som sig her ved kand
glæde

De Fingre dette skrev, har sig i unge Aar
Her ofte varmet, det mig ey af minde gaar.«

Også om kniven har Mads Pedersens fingre fattet i skoleårene, for vi finder hans navn indskåret i Sct. Katharinæ kirkes gamle korstole (fig. 16).

Henved år 1700 blev ildpanden flyttet fra sin gamle plads nordligst i tværskibet ud i det tilstødende våbenhus, hvor den nævnes i kirkens inventarier fra 1700-årene. Den prægtige pande har været blandt de skatte og rariteter, der blev vist frem for besøgende i domkirken. Mads Pedersens skildring af sin rundgang i kirken giver en stemning af forgangen storhed og pulterkammer. Han ønsker at træde ind i kapitelhuset, »Men Døren er tillukt og nøglen ey til Stede- / Her gamle Breve nok, her prægtig Bispe-Dragt / Her Helgens Been og meer af gammel tid er lagt«. Var han kommet ind, havde Mads Pedersen ganske rigtig set den gamle bispedragt, som klokkerens karl af og til mod en lille betaling ikklædte sig til de besøgendes morskab og skræk. Han bar til den en allonge-paryk og en stor træmaske med glorie, som havde været brugt ved de middelalderlige kirkespil i domkirken. Intet under at besøgene ved denne fremtoning kunne tabe »Contenancen« og at Frederik V nær var faldet baglæns ned ad trappen, da han 1754 lod sig kirkens »Mærkværdigheder« forevise (45). I kapitlets kiste ville Mads Pedersen have set fem gamle varmeæbler, adskillige mørnede helgenfaner og meget andet godt,

som Terpager beskriver. Det er nu borte alt sammen ligesom »lange Christopher« og den store »Malm-Pande«.

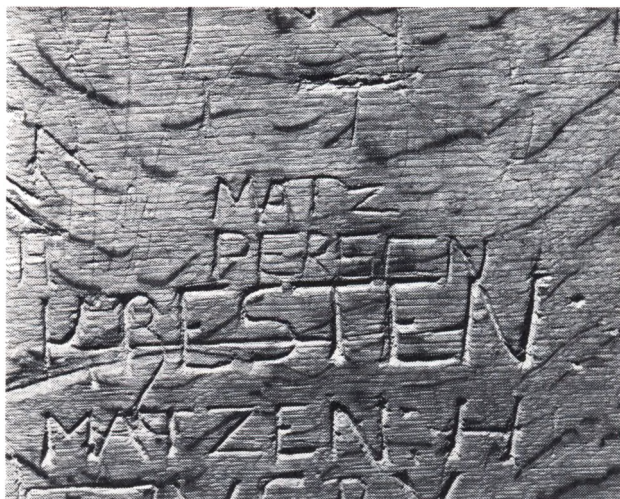

Fig. 16. »Matz Persen« står der indskåret i Sct. Katharinæ kirkes gamle korstole. Mesteren for det lille stykke hærværk er sikkert peblingen, den senere præst Mads Pedersen Rostoch, der tænker på denne kirke med særlig glæde. Her fandtes nemlig hans forældres, søskendes og venners grave, »Her ieg i ungdoms tid er fød ved Herrens ord, / Her har ieg mangt et Suk med Barne-tunge giord.« I skoleårene kom han ydermere i det gamle kloster, fordi han var blandt de ti heldige peblinge, der havde fået tildelt gratis kost i hospitalet. Her blev »kongens mad« indtaget under hvælvingerne i klostrets nu længst forsvundne romanske kapitelsal, medens »ekspektanterne« i forstuen ventede på levin-gerne af måltidet! Mads Pedersen fortæller hvordan han om vinteren kom her »Med Vaad og frossen food, naar Kuld i næsen huinet«, men han kom med glæde, »for Bordet det stood bred / Og Kakkellovnen var med Varme vel tilred«. Foto: Niels Elswing.

Noter

- * Der er benyttet arkivalier i Rigsarkivet, Landsarkivet i Viborg og Det Kongelige Bibliotek.
1. Galthen omtaler panden s. 116f. Vedrørende domkirkens arkivalier henvises til pandens behandling i inventarafrsnittet af Danmarks Kirker, Ribe Domkirke, der er under udgivelse.
 2. I Rigsarkivet. Brevene er trykt af Terpager 1736 s. 201f (jfr. Repert. nr. 3502) og i Repert.nr. 3509. Radke Bolkens stiftelse er behandlet af Kinch I s. 373ff.; Kornerup 1947-52 s. 70ff.
 3. Disse »småkul« har åbenbart været af dårligere kvalitet; måske har de ikke været brændt i rigtige miler, men er fremstillet ved simpel afbrydelse af træets forbrænding (tysk: Löschkohlen). Se Monceau s. 5f, 33.
 4. Senmiddelalderens kritik af de gejstlige institutioner gav sig bl.a. udtryk i en tendens til sekularisering af tidens milde stiftelser; når Radke Bolken involverede bystyret i sin stiftelse, må det hænge sammen med denne skepsis. Se Dahlerup s. 200f.
 5. Havard art. Braserio sp. 399. Om vikarkapitlet i Ribe Terpager 1736 s. 158ff, 453ff; Kinch I s. 290 f, 415f, 586f. Om vikarkapitlet i København og dets mangesidige virksomhed se Kornerup 1929-30 s. 134ff.
 6. Hildebrand s. 605. Jfr. Klockars.
 7. Om varmeæbler: Laurent; Havard art. Chauffette; Viollet Le Duc art. Chauffe-rette; Gay art. Chauffe-rette, Chauffe-mains og Pomme Chauffe-mains; Otte art. Wärmepfel; Bergner 1905 s. 382. Hahnlohser s. 45 ff med fig. 86f og 93ff.; Villard de Honne-court s. 7 og pl. XVII; Christlijke Kunst s. 37 med pl. LXVIII; Se også note 9.
 8. DiplDan. 2. rk. I nr. 240. Eksempler på varmeæbler til verdslig brug især Havard art. Chauffette sp. 786f.
 9. Varmeæblet i Halberstadt er afbildet af Kohlhausen pl.86. Se iøvrigt Meyer s.25 og Doering s.65.
 10. Ribe Oldemoder s.114; Terpager 1736 s. 215. Jfr. inventariet for domkirken i Sens 1653: »Un globe d'argent fait avec une habilité merveilleuse, à l'aide du quel le pretre à l'autel chauffe ses doigts pendant la saison d'hiver«. Gay art. Chauffe-Mains. På Island benyttedes i 1300-årene et varmeæble af forgyldt bronze i Hólar domkirke; det fandtes endnu i begyndelsen af 1500-årene. I Skálholt opbevaredes endnu i 1600-årene et gammelt varmeæble. Nordisk Kultur s. 313.
 11. Terpager 1736 s. 57, 62f. Om almisseuddelinger i Ribe Kornerup 1947-52 I s. 62ff.
 12. Mornet s. 86 note 96.
 13. Om peblingenes livsvilkår i middelalderen Mornet og Kornerup 1947-52 s. 72ff.
 14. Repert. nr. 1109.
 15. Jfr. Dahlerup s. 196ff. og Rosenthal især s. 123ff., hvor tidens filantropi karakteriseres som: »a medieval form af advertising« (s. 125).
 16. DiplLund V nr. CDLIII.
 17. Støbemærket formet som et »d« med en pil igennem, er det ikke lykkedes at identificere. På min forespørgsel har dr. Hans Drescher i Hamburg oplyst, at han ikke kender mærket i Nordtyskland.
 18. Brunius s. 214f.
 19. Om Erik Nielsen Rosenkrantz og hans stiftelse: Rørdam s. 166ff; Barner s. 253ff; D K. Kbh. s. 55; Kornerup 1928-29 s. 152f og Ramsing s. 45.
 20. Rørdam s. 168. Husenes disponering på grunden har åbenbart fulgt et for sådanne gejstlige residenser typisk mønster, hvor selve beboelsen lå inde på grunden, medens der langs gaden lå udlejningsboder; se Bencard. Jfr. beskrivelsen af ejendommen i fortegnelsen over kannik- og vikarresidenser 1558, K.D.IV nr. 565.
 21. Jens Madsens bekendelse, der optegnedes af Peder Palladius, er trykt i Ny KirkeHist. Sml. I s. 690f.
 22. Rørdam s. 168ff. K.D.II nr. 344, IV nr. 532, 597.
 23. Dahlerup s. 202ff.
 24. Palladius s. 93.
 25. Rørdam s. 168, der citerer Resens Atlas. Ramsing s. 45.
 26. Faber s. 27ff; Havard art. Braserio; Gay art. Chauffette; Müller og Mothes art. Kohlenbecken; Bergner s. 448f. og Lewis. I middelhavslændene har ildpande, været benyttet siden oldtiden.
 27. Bergner 1906 s. 449.
 28. Gay art. Chauffe-rette s. 350.
 29. Lewis. Sådanne fyrfade betegnes i Frankrig »Chauffette de table«, i England »chafing-dish«, i Tyskland gerne »Wärmepfanne«.
 30. Viollet Le Duc art. Chauffe-rette s. 69, fig; Gay art. Chauffe-Mains s. 648 med fig.
 31. Durand I s. 55. Hertug René af Anjou (1409-80) fik andre associationer. Han tog i sit våben – som billede på hengivenhed for sin første kone – et blussende fyrfad med ordene »Ardant désir«. Havard art. Chauffette sp. 786. Våbnet er afbildet bl.a. af Lewis p. XII c.
 32. Rey art. Chauffette s. 350.

33. Hans Wentzels art. Becken (Kohlenbecken) i Reallexicon der deutschen Kunst s. 160. Bau- und Kunstdenkm. Schl. Hol. II s. 87, 93f; Lauenb. s. 125f, 129.
34. Bergner nævner 1905 (s. 382) nu forsvundne kulbækkener, der omtales i kirkernes gamle akter. De store bronzestøbte ildpander afløstes i de følgende århundreder af mindre fyrfade i kirkerne, ofte af jern eller gennembrudt messingblik. Se f.eks. Barking kirke, Cautley s. 264 og Sr. Brarup i Sydslesvig, Bau- und Kunstdenkm. Schl. Hol. II s. 642. Nu forsvundne fyrfade nævnes bl.a. i Ribe Domkirke 1654 en »messingovn« på prædikestolen i Helsingør Mariakirke 1734 »en ildpande til organisten,« DK Frborg. I s. 418; Ubjerg 1664 et ildfad ved altret; Højt 1656 et »fewerfass«; Ravsted 1643 et fyrfad, 1752 en »Kohlenpfanne« af jern; Ulkebøl 1692 et fyrfad til at hente ild i, DK SJyll. 1287, 1578, 1601, 2340. Det sidste kan have været et middelalderligt røgelseskar; andre kan specielt til at hente ild i er bevaret fra Bedsted og Mjolden i Sønderjylland og Sr.Alslev i Ribe amt. DK SJyll. s. 1450 og 1728 med fig. 11.
35. Blandt de i kirker bevarede store bronzepander er vist kun den forsvundne fra Witzort rektangulær. Bau- und Kunstdenkm. Schl. Hol. II s. 602 med fig. 846.
36. Terpager 1736 s. 201ff.
37. Landsarkivet Viborg, Ribe byfogedarkiv pakke 2 nr. 9. Schiørring s. 73 note 27. Jeg skylder medarbejdere ved projekt »Middelalderbyen« Ole Schiørring og Ingrid Nielsen tak for gode råd og henvisninger angående bygrundene. Udredningen i billedteksten fig. 14 bygger på Bencard s. 41f; Kinch I s. 521ff, II s. 51f. og dokumenter trykt af Terpager 1736 s. 28, 201; Repert. nr. 8269, 8374, 10123, 11076, 11077 og 11147; Ribe Rådstue-Dombøger s. 6.
38. Rigsarkivet, Ribe Kapitels arkiv; jfr. billedtekst til fig. 3.
39. Det Kgl. Rettertings Domme I s. 60f.
40. ActaPont. nr. 2220.
41. Schiørring; Domkirkens arkivalier jfr. note 1.
42. Kinch I s. 374.
43. Om peblingenes deltagelse i gudstjenesterne og indskrifterne i korstolene Kornerup 1947-52 I s. 425ff, II s. 97ff. og Lukman.
44. Mads Pedersen Rostochs digt er udgivet af Mogens Bencard 1967.
45. Hanssen s. 18 note.

Litteratur og kilder

- Acta Pontificum Danica. Udg. L. Moltesen m.fl. Kbh. 1904-43. Cit: ActaPont.
- Barner, K: Familien Rosenkrantz' Historie I. Kjøbenhavn 1874.
- Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein I-VI. Ved. R. Haupt. Kiel 1887-1929.
- Die Bau- und Kunstdenkmäler im Kreise Herzogtum Lauenburg. Ved R. Haupt og Fr. Weysser. Ratzeburg 1890.
- Die Bau- und Kunstdenkmäler der Hansestadt Lübeck. Band I. 2. Teil. Lübeck 1974.
- Beelte, Herbert: Die Form- und Giesstechnik der Bronzewerke in Schleswig-Holstein. Nordelbigen 31. 1962.
- Bencard, Mogens: Et middelalderligt bebyggelsesmønster. Arkitektur Studier tilegnede H.H. Engqvist. Kbh. 1979.
- Bengtsson, Bengt: Mässing i värmens tjänst. Kulturen 1969.
- Bergner, H: Handbuch der Bürgerlichen Kunstaltertümer in Deutschland. Leipzig 1905.
- Der Bremer Dom. Handbuch und Katalog zur Sonderausstellung 1979. Bremer Landesmuseum. Bremen 1979.
- Brunius, C.G: Nordens Äldsta Metropolitankyrka eller Historisk och Arkitektonisk Beskrivning om Lunds Domkyrka. Lund 1854.
- Cautley, H. Munro: Suffolk Churches and their Treasures. Ipswich 1975.
- Christlijke Kunst tot het einde der Middeleeuwen. Catalogus Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis. Brussel 1966
- Dahlerup, Troels: Den sociale forsyning og reformationen i Danmark. Historie 1979.
- Danmarks Kirker. Udg. Nationalmuseet Kbh. 1933f. cit. DK.
- Dexel, W: Deutsches Handwerksgut. Berlin 1939.
- Diplomatarium Danicum. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. 1939f.
- Diplomatarium Diocesis Lundensis. Udg. L. Weibull. Lund 1900-1939.
- Doering, Oscar: Die Kirchen von Halberstadt. Augsburg 1927.
- Durand, G: Rational ou manuel des divins offices. Trad. Charles Barthélemy I-V. Paris 1854.
- Erixon, S: Mässing. Stockh. 1943.
- Faber, A: Entwicklungsstufen der häuslichen Heizung. München 1957.
- Galthen, M: Beskrivelse over Kiøbstæden Ribe. Odense 1792.
- Gay, Victor: Glossaire Archéologique du moyen age et de la renaissance. Paris 1887-1928.
- Goodwin Smith, R: English domestic metalwork. Menston 1973.

- Haedke, H.U: Metalwork. London 1970.
- Hahnloser, H. R.: Villard de Honnecourt. Graz 1972.
- Hanssen, P. T.: Efterretninger angaaende Byen Ribe. Ribe 1831.
- Havard, H: Dictionaire de L'Emeublement et de la Decoration I-IV, Paris.
- Hildebrand, Hans: Sveriges Medeltid III. Stockh. 1903.
- Kinch, J: Ribe Bys Historie I-II. Ribe 1869, Odder 1883.
- Kjøbenhavns Diplomatarium I-VIII. Udg. Oluf Nielsen. Kbh. 1882-87. Cit. K.D.
- Klockars, R.: Prästerskap och gudstjänstliv vid Åbo domkyrka på biskop Magnus Stjernkors' tid. Historisk Tidskrift för Finland. 39. 1954.
- Kohlhaussen, Heinrich: Europäisches Kunsthandwerk, Gotik und Spätgotik. Frankfurt 1970.
- Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid. I-II. Udg. Troels Dahlerup, Kbh. 1959-69.
- Kornerup, Bjørn: Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie. Kbh. 1929-30.
- Kornerup, Bjørn: Ribe Katedralskoles Historie I-II Kbh. 1947-1952.
- Laurent, Marcel: Chauffe-Mains Liturgique du XIVe Siecle. Bulletin des Musées Royaux D'Art et D'Histoire. 1930 Bruxelles.
- Lewis, J.M.: Some Types of Metal Chafing-Dish. The Antiquaries Journal 1973.
- Loesch, I: So war es Sitte in der Renaissance. Leipzig 1964.
- Lukman, N: Kor- Stolene i Ribes Kirker. Årbøger »Fra Ribe Amt«, Ribe 1944.
- Meyer, E: Das Dommuseum Halberstadt. Halberstadt uden år.
- Monceau, Herrn du Hamel du: Die Kunst des Kohlenbrennens oder die Art und Weise aus Holz Kohlen zu machen. I Schauplatz der Künste und Handwerke I. Ved J. H. G von Justi. Berlin, Stettin, Leipzig 1762.
- Mornet, E: Pauperes scolaires. Essai sur la condition matérielle des étudiants scandinaves dans les Universités aux XIVe et XVe siècles. Le Moyen Age. Tome LXXXIV. Bruxelles 1978.
- Müller, H. A og Mothes, O: Illustriertes Archäologisches Wörterbuch der Kunst des Germanischen Alterthums des Mittelalters und der Renaissance. Leipzig, Berlin 1877.
- Nordisk Kultur Bd. XXIII, Kirkebygninger og deres Udstyr. Stockh. Oslo, Kbh. 1934.
- Nielsen, I: Puggårdsgade i Ribe – en arkivalisk undersøgelse. Mark og Montre 1978.
- Norn, O: Hesselagergaard og Jacob Binck. Kbh. 1961.
- Otte, H: Handbuch der Kirchlichen Kunst-Archäologie. Leipzig 1868.
- Palladius, P: Danske Skrifter Bd. V. Udg. Lis Jacobsen. Kbh. 1925-26.
- Ramsing, H.U: Københavns Ejendomme 1377-1728 bd. V Kbh. 1967.
- Reallexicon der deutschen Kunst II. Stuttgart 1948.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis. II. rk. Kbh. 1928-39.
- Ribe Bys Jordebog. Grundlagt i 1450erne og videreført til omkring 1600. Udg. Ingrid Nielsen. Esbjerg 1979.
- Ribe Oldemoder. Udg. Oluf Nielsen. Kbh. 1869.
- Ribe Rådstuedombøger 1527-1576 og 1580-1599. Udg. Erik Kroman. Kbh. 1974.
- Rosenthal, J. T: The purchase of Paradise. The Social Function of Aristocratic Benevolence 1307-1485. London Toronto 1972.
- Rostoch, Mads Pedersen: Dend Gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe. Udg. Mogens Bencard. Ribe 1967.
- Rørdam, H.F: Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen. Kbh. 1859-63.
- Schiørring, O: Tinstøbeforme fra 1600-årenes Ribe. Mark og Montre. 1979.
- Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udg. Kristian Erslev, Kbh. 1901.
- Terpager, P: Inscriptiones Ripenses latinæ, danicæ, germanicæ, cum brevi urbis descriptione exscriptæ. 1702 (med Appendix 1714).
- Terpager, P. Ripæ Cimbricæ seu Urbis Ripensis in Cimbria sitæ Descriptio. Flensborg 1736.
- Les Tresors des Eglises de France. Musée des Arts Décoratifs. Paris 1965.
- Troels-Lund, N: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede 1-7.6. udg. ved Erik Kjersgaard. Kbh. 1968-69.
- Uggla, Carl R. af: Till den medeltida bronsgjutningens historia i Sverige. Antikvariska Studier I. Stockh. 1943.
- Villard de Honnecourt: Album. Udg. Bibliothèque Nationale, Paris.
- Viollet le Duc, M.: Dictionaire Raisonné du Mobilier Francais I-VI, Paris 1872-76.
- Wietek, G: Altes Gerät für Feuer und Licht. Oldenburg, Hamburg 1964.